

Vaqif Cəliloğlu.
Tex. elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Həya ədəbin-gözəl əxlaqın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Lüğəti mənasına görə tərbiyə, gözəl əxlaq və həya kimi dəyərləri ehtiva edib, bəndənin söz və davranışlarında insanlarla xoş, mehriban davranmasına ədəb deyilir. İctimai şüur formalarından biri olan ədəb-əxlaq, ictimai həyatın bütün sahələrində insanların davranışlarını tənzim edən sosial instituttur. Bu termin dini mənasına görə müsəlmanın həz.Məhəmməd əxlaqi ilə yaşaması anlamını verir. **Çünki: "Məni Rəbbim tərbiyə etdi və tərbiyəmi də gözəl etdi"; "Mən ancaq əxlaqı gözəl və yaxşı etmək üçün göndərilmişdim" Peyğəmbər (ə) kəlamlarıdır.**

İslam mənbələrinə görə Cəbrayıl (ə) ağıl, iman və həyanı Adəm (ə)-yə gətirib dedi: "Allah sənə salam verir və buyurur ki, bu üç nemətin birini seçsən". Adəm (ə) ağılı qəbul edir. Bu zaman iman deyir: "Allah mənə əmr edib ki, ağıl hardadırsa, sən də oradasan". Sonra həya da eyni sözü deyib, ağıl və imana qoşuldu. Deməli, Yaradan kimə ağıl verib-sə, həya ilə iman da onunladır. Elə həmin səbəbdən islamda ağıldankəm və ruhi xəstələr mükəlləf (məsul, sorumlu) sayılırlar. Ağıl sahiblərinin həqiqi insanlıqdan nəsilbləri isə, onların iman və həyalı olmalarıdır. **"Həyasız imanını itirər; "həya imandandır"; "həya olmayan yerdə xeyir-bərəkət olmaz" və s. Peyğəmbər (ə) kəlamlarıdır.**

Həyanın mənə və mahiyyəti

Həyanın lüğəti mənası ar edib utanmaq, pərdəli dolanmaq deməkdir. Bu terminin dini mənası isə Allah qorxusu və Allah məhəbbətinin vəhdəti ilə Onun istəmədiyi şeylərdən çəkinməkdir. Həya Rəbbə təzim üçün qəlbin darıxmasıdır. Lakin bu darıxmada bir qəlb əminliyi və ruh rahatlığı var. Bəndə həya vasitəsilə Allahın əzəmət və qüdrəti qarşısında özünün zəif və aciz olduğunu dərk edib, həddini bilir. Mahiyyətinin bir damla su olduğunu bilən insan, həya vasitəsilə Onun kərəm və əfvi qarşısında qüsurlu halına acıyaraq, Allaha asılılıqdan xəcalət çəkib özünə nəzarət

ALLAHI BƏNDƏNİN GÖRƏN GÖZÜ, EŞİDƏN QULAĞI, DANIŞAN DİLİ EDƏN CÖVHƏR: HƏYA

edir. Həya, Allahın hər an və hər yerdə hazır və nazir olmasına müqabil bütün məxluqatın itaət etdiyi o uca Mövlanın ədəb və həyasına əməl etməkdir. Həya ilahi isimlərin təcəllilərini qəlb, ruh və vicdanda hiss etmənin adıdır. Məhz bu an Allah insanın görən gözü, eşidən qulağı, danışan dili olur. Bu hal İ.Nəsiminin "Haqq məndədir" deyən zaman kəsb etdiyi məqamdır.

Ehsan bəndənin sanki Allahı görmüş kimi təmiz qəlblə ibadət və əməldə bulunmasıdır. Həya, bu ehsan şüur və təfəkkürünə sahibolmanın ən bərəkətli və verimli meyvasıdır. Həya hər şeyi görən və bilən Allahın əzəməti qarşısında bəndənin "mə-nəmlik" iddiasından vaz keçib, özünə Rəbbin nəzəri ilə baxmasıdır. Gözəl əxlaqın tərkib hissəsi olan həya, həm də mərifət qapısının açarıdır. Mərifət isə hər kəsin əlindən cəlməyən ustalıq, məharət, hər yerdə və hər kəsdə görünməyən xüsusiyyət və hünərdir.

Həyasız insan camaat içində çılpaq əyləşən adam kimidir

İslama görə xeyirin başı Allah sevgisi, hikmətin başı Allah qorxusudur. Allah qorxusu isə həyanın təməlini təşkil edir. Bu qorxu olmayan qəlbə xeyir olmaz və o qəlbin sahibindən də xeyir gəlməz. "Həyasızdan hər şey, həyalıdan ancaq xeyir gələr" Peyğəmbər (ə) kəlamıdır. Deməli, mömün bəndə Allah sevgisi və Allah qorxusu vəhdətində olmalıdır. İnsan sevginin verəcəyi nazlanma və güvənmə hissini yaratdığı ifrat arxayınçılığa güvənib, Allah əzabının şiddətini unutmamalıdır. Peyğəmbər (ə) demişkən; **"Mömün Allahın əzabının dərəcəsinə bilsəydi, o, cənnətə ümid etməzdi. Kafir də Allahın rəhmətinin sonsuz olduğunu bilsəydi, həmin rəhmətdən ümidini üzmezdi".**

"Həya bəzəkdir, həya edib pis işdən çəkinmək isə mərhəmət və kərəmətdir" - Peyğəmbər (ə) kəlamını açıqlayan həz. Əbu Bəkr buyurub: **"Həyasız insan camaat içində çılpaq əyləşən adama bənzər".** Elə "gözəllik ondur, doqquza dondur" xalq məsəli də bu kəlamdan qaynaqlanır. Təəssüf ki, bu xalq sözünü həya etmədən bəzi TV kanallarında **"gözəllik ondur, doqquzu çılpalıdır"** kimi təqdim edənlər nə öz ailələri, nə cəmiyyət, nə də Allahdan həya edirlər. El arasında deyildiyi kimi, utanmasın oynamağa nə var. Elə **"Allahdan həya etməyən kəs insanlardan da həya etməz"** Peyğəmbər (ə) kəlamı belələrinə ün-

vanlanıb. Halbuki Quran ayələri və mənəvi-milliy dəyərlərimizin hamısı həya və ədəbdən qaynaqlanır.

Həyanın əhəmiyyəti

Etiraf edək ki, müasir İslam aləminin qeyri-islamın elm və texnologiya sədəqəsinə möhtac olması günümüzün ağırlı, fəqət təkzibolunmaz gerçəkliyindən biridir. Təəssüf ki, dünyəvi elmlərdə geriliyimizlə yanaşı, "müasirləşməklə" əxlaqi, o cümlədən ədəb və həya sahəsində də aşılanağımız göz qabağındadır. Deməli, bu axsamma və aşılanağımıza son qoymaq üçün artıq "yeter" deyib, müasir elmlərə malik olmaqla yanaşı, həm də əsrlərlə formalaşan milli-dini dəyərlərimizi qorumağı bacarmalıyıq. Mələmdür ki, həyası olmayan elminin cəmiyyətə gətirdiyi bəla və müsibətlər, həyalı elmsizin əməlidən doğan zərərdən daha ağır və fəlakətlidir. Həmin səbəbdən həqiqi müsəlman üçün əsas vəzifə iman, elm və saleh əməl vəhdətinə nail olmaqdır. Lakin həya imandan olduğu üçün, bu vəhdətdə onun rolu danılmazdır.

Həyanın təməlinde sözün geniş mənasında heybət - hörmət, izzət, ləyaqət, şə-rəf, etibar, nüfuz və qorxu kimi dəyərlər dayandığı üçün, ən böyük elm ədəb və həyadır. Çünki Allahın məskən saldığı bir məkanda - qəlbə heybət və həya olmazsa, həmin qəlbin daşıyıcısında xeyir olmaz və ondan xeyir də gəlməz: "Həyadan ancaq xeyir gələr" (həz.Məhəmməd). Zira həyanın əsli, toxumu xeyirdən ibarət olduğu üçün o, həmişə xeyirverimlidir. Çağdaş dünyada nadir tapıntıya çevrilən həya haqqında fikrimizi, vaxtilə Peyğəmbər (ə)-nin: "İman 70 şöbədə ibarətdir, həya da imandan bir şöbədir" kəlamı nurunda dəyərləndirsək, onda belə də deyə bilərik: kim utanma, həya hissənə maliksə, o, təbrik və təqdir ediləsi adamdır.

Bəzi İslam üləmasına görə, 5 şey insana bədbəxtlik və sıxıntı gətirən əlamətlərdəndir: qəlb qatılığı, gözün quruluğu, həyanın azlığı, dünyaya aludəçilik, uzun və çox əmələ vurğunluq. Lakin ifrat utanma hissini məqbul saymayan digər üləma hesab edib ki: **"Biz az ədəbə, çox həyadan daha çox möhtacıq. Adəmoğlu ədəbi ilə ünsandır. Ədəbsiz insan heyvandan fərqli deyil".** Bu məqamda həm də həya nümunəsi olan mərhum akademik Xudu Məmmədovun: **"Pis adam yoxdur. Adam pisdirsə, deməli o, adam deyil"** kəlamını qeyd etmək, mənəcə, yerində olardı.

Həyanın dərəcə və təsnifatı

Həyanın üç dərəcəsi var:

1. Fitri həya. Yəni insan iradəsinin müdaxiləsi olmadan yaradılışdan insanın vicdanına qoyulan ar və hicab duyğusu. Fitri həya yalnız iman, ehsan, mərifət və məhəbbətdən gələn həya ilə kamilləşdirildiyi zaman sahibini əbədi səadətə qovuşdurur. Bu dəyərlər səfərbər edilməzsə, fitri həya vicdan vasitəsilə özünü bürüzə verib sahibini utandırsa da, fəqət o, pis əməl və niyyətin qarşısını almaqda aciz olar. Məs. rüşvətxor vicdanında yerləşdirilən fitri həya ilə hiss edir ki, istər dini, istərsə də dünyəvi qanunlara görə rüşvət almaq haramdır. Həmin səbəbdən o, fitratdan verilən həya ilə cəmiyyətdən utanıb rüşvəti gizli alır; 2. İman və ehsan şüurundan qaynaqlanan həya. Bu həya imanlı bəndənin ən azı Quranla təsbit olunan fəzlləri icra edib, haramlardan qaçmasıdır. Yəni bəndə bilir ki, onun hərəkətlərini görən və hər şeydən xəbərdar olan Allah var; 3. Peyğəmbər və vəlilərin mərifət və məhəbbətdən gələn həyası. Bu, "Siz ürəyinizdə olanı zahirə çıxartsanız da, çıxartmasanız da Allah ona müvafiq sizinlə haqq-hesab çəkəcək" (Bə-qərə, 284) ayəsi ilə yaşayanların həyasıdır.

Həyanın təsnifatına aşağıdakılar daxildir:

1) Çünahı etiraf etmə və tövbə həyası - həz.Adəmin həyası kimi. Belə ki, Rəbbimiz ona: "Məndən qaçırsan?" - deyərək, o, Rəbbinə: "Xeyr, Səndən hara qaça bilə-rəm?! Səndən həya edirəm" demişdi. Qeyd edək ki, Adəm (ə) bu ifadəni Rəbbin qadağan etdiyi meyveni yeyəndən sonra söyləmişdi.

2) Təzim həyası. Bu, Allahu-Təalanın uluhiyyətinin (allahılığının) əzəməti qarşısında qulluğunun azlığını görüb: "Sənin şanına layiq səviyyədə Sənə ibadət edə bilmədik, ya Rəbb!"- deyən bəndənin həyasıdır.

3) İrfan (Allahı dərk etmə) və iclal (əzə-mət, böyüklük) həyası. Bu mələk, ənbiya və kərəmət sahiblərinin həyasıdır.

4) Həmd, şükür və minnət həyası. Bu, Allahu-Təalanın sonsuz nemət, şəfqət və rəhmətinin maqabilində Ona lazımcına həmd-sənə və şükürlər edə bilməyəcəkdən doğan xəcalət həyasıdır

Həya bəşər aqlının, bəşər əxlaqının məhsulu deyir

İslamda müxtəlif təsnifat və dərəcələrə bölünən həya, yalnız Allah həyasından

bə, ədəb, gözəl əxlaq və həyadan uzaq olmaqla özümüz özümüzü məhv edirik.

Həya həm də ismət, namus kimi milli və islami dəyərlərin qoruyucusu, qalxanı qismindədir. Həyalı insanlar başqalarının şə-rəf və ləyaqətinə hörmət etməklə, öz şə-rəf və ləyaqətlərini qorumuş olurlar. **Həya li-basına bürünən belə insanlar "namusa toxunanın namusuna toxunurlar" xalq deyimini heç vaxt yaddan çıxartmırlar.**

Həz. Əlinin: "Abırlı olmağın ən ucası insanın özü özündən utanmasıdır" kəlamı işığında deyə bilərik ki, insan nəinki ic-timai yerlərdə, hətta tək ikən belə həyalı olmalıdır. Çünki tək olarkən deyilən hər bir ədəbsiz söz və ya edilən əməlin pis və-rədiş halına gəlmək ehtimalı daha çoxdur.

İslamda hər bir maddi-mənəvi dəyərin zəkəti olduğu kimi, həya da üzün-sifətin zəkətidir. Ədəbsiz mühitə düşən həyalı insan utanar, tər töküb xəcalət çəker, özün-dən asılı olmayaraq simasının rəngi dəyi-şər. Üzün həya vasitəsilə bu hala düşüb sahibinə (fərdə) və cəmiyyətə verdiyi isla-hedici müsaj-xəbərdarlıq həmin toplumun saflaşdırmaq xidmət etdiyi üçün, həya həm də üzün zəkəti statusundadır. Həyalı bəndənin heç bir söz demədən - üzünün rənginin dəyişməsi və tər tökməsi-lə həyi anlatmasından yalnız mərifət sa-hibləri və ariflər xəbərdar olurlar.

Beləliklə, həz.Adəmdən müasir dövrü-müzə qədərki bəşər həyatının mənəvi tə-rəzisinə qısaca nəzər salsaq aydın olar ki, o vaxt olduğu kimi bu gün də tərəzinin yüngül tərəfində əxlaq, ədəb və həya du-rur. Qarşılıqlı yardımlaşma, əhdə vəfalıq, mərhəmət hissini tədricən yox olması, "sən çalış mən yeyim" prinsipi, valideyn və yaşlı nəslə sayğısızlıq, kişilərin qadınlaşması, qadınların kişiləşməsi və digər neqativlərin çoxalması həyanın yalnız Rəbb və bəşər kitablarında qalacağından xəbər verir. Əslində dünya miqyasında "demokratiyanın" əllərinin haqqın boğazında olması da, əxlaqın digər növünün - siyasi həyanın yoxluğundan irəli gəlir. Belə olmasaydı, demokratik dövlət kimi tanı-nanlar torpaqlarımızın bir hissəsinin həya-sız erməni işğalından həya edib, haqqa dəstək verərdilər. Lakin Haq gec etsə də, güc edər. Çünki, Rəbbimiz haqlının haqqı özünə qaytarılana qədər onunladır. Bəli, Allahu-Təala nə inanlı demokratik bəndə imicini formalaşdırmaq naminə əskinzal-rında "In God we trust" (Allah bizimlədir) yazanlarla, nə də işğalçıya açıq və ya gizli dəstək verənlərlə yox, haqsız zülmə məruz qalanlardır. Və inanlı ümmət olaraq, biz bu Rəbb kəlamının fələn əmələ çevrilməsi-nin də inşəəlləh, şahidi olacağıq.

Postsriptum: Əxlaq, ədəb və həyanın yox olması həm də qiyamətin əla-mətlərindəndir. Peyğəmbər (ə) buyurub: "Qiyamətin qopmasını görənlər, dünyanın ən pis adamlarıdır".